

Ks. Marek Podgórski

Tarnów

ARCHIWUM DIECEZJALNE W TARNOWIE

Archiwum Diecezjalne w Tarnowie jest instytucją, która od wielu dziesiątków lat spełnia niezwykle ważną rolę w umacnianiu pamięci oraz pieczołowitym zachowywaniu dokumentów, świadczących o postaciach i dziełach, istotnych w życiu Kościoła tarnowskiego na przestrzeni całej, ponad dwustuletniej historii diecezji. Zgromadzone przez stulecia archiwalia są nieocenioną pomocą dla badań historycznych i archiwalnych, jak również dla wielu współcześnie prowadzonych prac i projektów związanych z bieżącą działalnością instytucji diecezji tarnowskiej.

Z pewnością w obecnych czasach nie sposób wyobrazić sobie właściwego funkcjonowania struktur każdej diecezji bez istnienia własnego archiwum, z odpowiednim aparatem badawczym i kadrami pracowników. Archiwum jest bowiem nie tylko *miejscem przechowywania*, nie tylko swoistym magazynem, lecz jest instytucją naukowo-badawczą, która wbrew pozorom bardziej jest zwrócona ku problemom i zagadnieniom teraźniejszości oraz przyszłości Kościoła niż do przeszłości.

I. ARCHIWA W DIECEZJACH

Począwszy od wieku XII zaczynały występować na ziemiach polskich, na wzór krajów Europy zachodniej i południowej, archiwa tworzone przy poszczególnych opactwach, ważniejszych klasztorach, kolegiatach i katedrach biskupich. Gromadziły one dokumenty związane z funkcjonowaniem danej instytucji kościelnej (konsystorzycy generalnych, kapituł katedralnych, kapituł kolegiackich), szczególnie jej kancelarii. Związane było to z ciągle rosnącą świadomością wartości słowa pisanego i wartością dokumentu potwierdzającego ważne wydarzenia. Z upływem kolejnych stuleci archiwa zaczynały przyjmować coraz bardziej formalny i zinstytucjonalizowany charakter. Odrębnymi instytucjami stały się jednak w XX wieku.

Na skutek wydarzeń dziejowych na przestrzeni ostatnich wieków, takich jak wojny, grabieże, zmiany granic i rozbiory oraz różnego rodzaju wypadki losowe, wielka ilość archiwaliów uległa bezpowrotnie zniszczeniu

i rozproszeniu. Znaczący zasób udało się jednakże zachować do naszych czasów dzięki trosce i staraniom wielkiej liczby osób odpowiedzialnych za ich przechowywanie. Dzisiaj jest to ogromnie cenny materiał źródłowy do badań naukowych.

W latach dwudziestolecia międzywojennego zaczęły powstawać w Polsce archiwa diecezjalne. Pierwszym było archidiecezjalne archiwum historyczne w Poznaniu, powstałe w 1925 r. Należy zaznaczyć, iż jednym z inicjatorów i popularyzatorów powstawania historycznych archiwów diecezjalnych był wówczas ks. Jan Kwolek z Przemyśla. Rosnąca rola i znaczenie archiwów kościelnych wpłynęły na to, iż *Kodeks Prawa Kanonicznego* z 1983 roku zaleca biskupom diecezjalnym utworzenie archiwum historycznego, „w którym strzeżonoby pilnie dokumenty posiadające walor historyczny, uporządkowane systematycznie” (KPK, kanon 491, punkt 2). Ponadto w dniu 2 lutego 1997 r. Papieska Komisja do spraw Dziedzictwa Kulturowego Kościoła w liście okólnym wyjaśniła, iż diecezjalne archiwum historyczne winno być wzorem do tworzenia podobnych archiwów w instytutach życia konsekrowanego.¹

Należy zauważyć, iż archiwa historyczne w diecezjach rozpoczynały swe funkcjonowanie w oparciu o zgromadzone materiały archiwalne konsystorzy i kurii diecezjalnych oraz kapituł katedralnych. Czasami jednak istniały – niezależnie od archiwów diecezjalnych – archiwa kapituł katedralnych (Kraków, Sandomierz). Bogaty zasób dokumentów z czasów przedrozbiorowych posiadają archiwa najstarszych polskich diecezji, a zatem archiwa archidiecezjalne w Poznaniu, Gnieźnie czy Wrocławiu. Po powstaniu wielu nowych diecezji w naszym kraju w 1992 r. (i jeszcze następnych w latach późniejszych) zaczęły także tam powstawać archiwa diecezjalne. Podstawą tworzenia zasobu archiwalnego w ich przypadku stały się zasadniczo istniejące na danym obszarze archiwa parafialne.²

II. POWSTANIE ARCHIWUM DIECEZJALNEGO W TARNOWIE

Cesarz Józef II wydał w dniu 20 września 1783 r. dekret w sprawie utworzenia diecezji tarnowskiej, jednak dopiero w 1786 r. inicjatywę ową zatwierdził ówczesny papież Pius VI, wydając w dniu 13 marca 1786 r. bullę *In suprema beati Petri cathedra*. Ówczesne prawodawstwo józefińskie (szczególnie patenty cesarza austriackiego Józefa II z 1782 r. i 1784 r.), obowiązujące w zagarniętej przez zaborcę austriackiego Małopolsce, nakażywało przesyłanie do Lwowa za pośrednictwem konsystorza tarnowskiego kopii, widymatów i oryginalnych dokumentów wszystkich fundacji kościelnych. W sytuacji braku oryginałów sporządzano kopie notarialne na podstawie dokumentów oblatowanych z archiwów kościelnych w Krakowie bądź

¹ *Archiwa Kościoła Katolickiego w Polsce. Informator*, oprac. Maria Dębowska, Kielce 2002, s. 11.

² Tamże, s. 12.

też urzędów grodzkich i ziemskich. Przy tej okazji tworzono też kopie dla diecezji tarnowskiej. Owe gromadzone skrzętnie kopie stanowiły podstawę zaistnienia zbiorów archiwalnych diecezji tarnowskiej.³

Diecezja tarnowska od samego początku istnienia gromadziła dokumentację, która stała się podstawą dla późniejszego archiwum historycznego. Skrupulatność w tym względzie została w pewnym sensie wymuszona ówczesną narzuconą przez zaborcę austriackiego sytuacją polityczną, a mianowicie józefinizmem.

Po kasacie diecezji tarnowskiej w 1807 r. znaczna część dokumentów archiwalnych została przeniesiona do Krakowa, Przemyśla i Kielc. Na mocy bulli papieża Piusa VII *Studium paterni affectus* z dnia 21 września 1821 r., została erygowana diecezja ze stolicą w Tyńcu. Wkrótce na prośbę biskupa Grzegorza Zieglera (rezydującego praktycznie od samego początku w Bochni, a nie w Tyńcu) papież Leon XII przeniósł stolicę biskupią do Tarnowa i nadał diecezji nazwę „tarnowska” (w kwietniu 1826 roku). Biskup Ziegler zamieszkał w Tarnowie już we wrześniu 1825 r. Należy zaznaczyć, iż od 1822 r. w Bochni znajdowały się sprowadzone z Przemyśla archiwalia wikariatu generalnego w Starym Sączu i cyrkułu tarnowskiego. W październiku 1825 roku przeniesiono z Bochni do Tarnowa kancelarię i archiwum konsystorskie⁴

W latach dwudziestolecia międzywojennego nie powstała w diecezji tarnowskiej osobna instytucja archiwalna. Stało się to dopiero w wiele lat po zakończeniu drugiej wojny światowej, w latach pięćdziesiątych. Pomimo tego przechowywano z wielką skrupulatnością wszelkie dokumenty wytworzone przez instytucje diecezjalne. Do lat pięćdziesiątych XX wieku wszelkie dokumenty historyczne były przechowywane w pomieszczeniach Kurii Diecezjalnej i Muzeum Diecezjalnego. Archiwum Diecezjalne w Tarnowie jako osobna instytucja zaistniało w 1959 r., utworzone przez ówczesnego rządcę diecezji, wikariusza kapitulnego biskupa Karola Pękałę. Na przełomie lat 1957 i 1958 Archiwum otrzymało własny lokal, jednakże jak wyżej zaznaczono, do r. 1959 Archiwum i Muzeum Diecezjalne tworzyły jeszcze wspólną instytucję diecezjalną.

Wielkie zasługi w uporządkowaniu i konserwacji zbiorów archiwalnych oraz ich udostępnieniu dla celów naukowych położyli pracujący niegdyś w Archiwum Diecezjalnym kapłani – ks. prof. Władysław Smoleń, ks. prof. Bolesław Kumor, ks. dr Jan Białobok, ks. dr Adam Nowak, ks. dr Ryszard Banach.

III. ZASOBY ARCHIWUM DIECEZJALNEGO W TARNOWIE

W Archiwum Diecezjalnym w Tarnowie najcenniejsze archiwalia sięgają XV wieku. Należą do nich dokumenty pergaminowe w liczbie około pięćdziesięciu, w tym szczególnie cenny dokument prepozytury benedyktyń-

³ *Archiwa Kościoła Katolickiego*, s. 9899.

⁴ B. Kumor, *Diecezja Tarnowska...*, s. 123-126; *Schematyzm diecezji tarnowskiej* dz. cyt., s. 24.

skiej w Tuchowie z 1458 r. Ważnymi archiwaliami są również kopiariusze parafialne, pochodzące z XVI-XVIII stulecia, w łącznej liczbie kilkunastu. Tarnowskie Archiwum Diecezjalne posiada też dokumenty po dawnych kolegiatach w Tarnowie, Nowym Sączu, Wojniczu i Bobowej (kilka ksiąg i fascykułów) jak również po prepozyturze benedyktyńskiej w Tuchowie (dwa fascykuły).⁵

Księgi osiemnastowieczne są reprezentowane między innymi przez protokoły (*protocolla*) parafialne, oczywiście niekompletne, a także archiwalia w postaci ksiąg wizytacji biskupich dekanatów: nowotarskiego, mieleckiego, radomyskiego i ropczyckiego⁶ Z przełomu XVIII i XIX stulecia pochodzą niepełne Akta Konsystorza Biskupiego (*Acta Consistorii Tarnoviensis*) – ponad 20 fascykułów. Z lat 1827–1945 pochodzą *Acta ordinaria* i *Acta praesidialia* Konsystorza i Kurii Diecezjalnej w Tarnowie – około 350 fascykułów. Bardzo liczny zbiór stanowią też *Protocolla exhibitorum* (120 ksiąg) oraz indeksy do protokolarzy (120 ksiąg). Należy też zaznaczyć obecność następujących zespołów archiwalnych: *Acta politica* z lat 1800–1866, Akta Zakonów działających na terenie diecezji, dokumenty personalne kapłanów diecezjalnych, Akta Kapituły Katedralnej z XIX stulecia, osiemnastowieczne zbiory listów pasterskie biskupów krakowskich, dziewiętnastowieczne zbiory listów pasterskich biskupów tarnowskich, zbiory listów papieży, nuncjuszy apostolskich w Wiedniu i kongregacji papieskich.⁷

W zasobie tarnowskiego Archiwum Diecezjalnego znajdują się też dziewiętnastowieczne dokumenty szkolne oraz bractw i stowarzyszeń diecezjalnych (np. *Stowarzyszenie św. Wojciecha*). Bez wątplenia najliczniej reprezentowane są kopie ksiąg metrykalnych wszystkich parafii diecezji tarnowskiej od XVIII do czasów obecnych (jednakże z licznymi brakami). Należy zaznaczyć, iż oryginały wielu z tych ksiąg już obecnie nie istnieją na skutek zniszczeń wojennych oraz zdarzeń losowych, stąd też wartość tego zespołu archiwalnego jest znacząca⁸

W skład zasobu Archiwum Diecezjalnego w Tarnowie wchodzi też bardzo obszerne ilościowo akta lokalne poszczególnych parafii, również liczne akta Sądu Biskupiego (Diecezjalnego), akta Konsystorza i Kurii Diecezjalnej, akta Caritas Diecezji Tarnowskiej, a także akta personalne biskupów i prezbiterów diecezji tarnowskiej oraz spuścizna literacka niektórych kapłanów. Archiwum Diecezjalne w Tarnowie posiada też zbiór fotografii, niewielki zbiór kartograficzny, księgozbiór podręczny oraz mikrofilmy ksiąg metrykalnych z terenu diecezji tarnowskiej (wyłącznie do użytku wewnętrznego).

⁵ B. Kumor, *Archiwum Diecezjalne w Tarnowie*, ABMK 2 (1960) t. 2, Lublin 1961, s. 44; Tenże, *Diecezja Tarnowska ...*, s. 530.

⁶ Tenże, *Diecezja Tarnowska ...*, s. 530–531.

⁷ Tamże, s. 531.

⁸ Tamże, s. 531–532.

IV. NOWE TECHNIKI ARCHIWALNE

Początek wieku XXI zastał wszystkie znaczące archiwa w Polsce na etapie coraz pełniejszej digitalizacji zbiorów, przenoszenia najcenniejszych archiwaliów na nośniki elektroniczne. Komputeryzacja polskich archiwów, rozpoczęta w latach osiemdziesiątych XX wieku, jest dzisiaj w codziennej pracy archiwalnej oczywistym standardem. Natomiast szerokie zastosowanie specjalistycznych skanerów nowszej generacji, które nie niszczą struktury przechowywanych dokumentów oraz stosowanie elektronicznych nośników dla przechowywania danych jest ważnym i koniecznym, chociaż nadal bardzo kosztownym elementem pracy archiwalnej. W tym względzie istotne jest i będzie korzystanie z doświadczeń i dorobku polskich Archiwów Państwowych, a także archiwów znajdujących się w krajach Unii Europejskiej oraz Stanów Zjednoczonych Ameryki czy Kanady.

Nowa technika archiwalna przejawia się też w osiągnięciach naukowych (zwłaszcza japońskich i amerykańskich) związanych z konserwacją dokumentów pergaminowych i papierowych, oraz wyrafinowaną walką z wszystkimi szkodnikami zagrażającymi strukturze papieru. W tym aspekcie jedynym w zasadzie kłopotem są kwestie finansowe, oraz w pewnym stopniu czasochłonność niektórych operacji konserwatorskich.

V. ZNACZENIE HISTORYCZNE

I KULTUROWE ARCHIWUM DIECEZJALNEGO W TARNOWIE

Archiwum Diecezjalne w Tarnowie jest najcenniejszą tego typu placówką w całym regionie tarnowskim. Żadne inne archiwum w tym rejonie kraju, państwowe czy prywatne, nie dysponuje zbiorami o takiej wartości historycznej i naukowej. Jeżeli natomiast wziąć pod uwagę liczebność archiwaliów, to Archiwum Diecezjalne w Tarnowie należy zaliczyć do średniej wielkości archiwów w Polsce.

Zasoby Archiwum Diecezjalnego w Tarnowie służyły i nadal służą naukowcom z wielu uczelni, krajowych i zagranicznych, badaczom oraz studentom w konstruowaniu wielu różnych opracowań naukowych, jako ogromny materiał źródłowy dotyczący nie tylko regionu tarnowskiego, ale też praktycznie całej Małopolski. Tak też będzie i w przyszłości, ponieważ wiele istotnych kwestii i zagadnień związanych z historią diecezji tarnowskiej i dziejami terenu Małopolski nadal wymaga solidnego naukowego opracowania. Równocześnie cały czas Archiwum Diecezjalne w Tarnowie wzbogaca się o nowe archiwalia, szczególnie z wieków XIX i XX.

THE DIOCESAN ARCHIVES IN TARNÓW

Summary

The Diocesan Archives in Tarnów is an institution, which has performed very important role in keeping up the memory and in meticulous maintenance of documents about persons and achievements gathered in 200-years-history of the Diocese of Tarnów.

Up to the 1950s all documents were stored in the rooms of the Diocesan Curia and the Diocesan Museum. At the turn of 1957 and 1958 the Archives got its own room, but the Archives and the Diocesan Museum were interconnected as the one diocesan institution up to 1959. The Diocesan Archives in Tarnów was made a separate institution by Bishop Karol Pękala in 1959.

The Diocesan Archives in Tarnów is the most important institution of this type in the whole Tarnów region. It has many valuable historical and scholarly resources. The most precious archival materials are from 15th century. There are about 50 parchments; among other things there is a Benedictine document from 1458. Very important resources are parish documents from 16th and 18th centuries as well. The Diocesan Archives in Tarnów also stores the records of the former collegiate churches in Tarnów, Nowy Sącz, Wojnicz and Bobowa.

It is undoubtedly the merit and important institution of the Diocese of Tarnów. It can play important and responsible role not only for the diocese. It can be a very important centre of history, tradition and culture in Poland.